

kat, melyek a növendékek poetikai ismereteire támaszkodnak, azok felelevenítését és kiegészítését célozzák. Milyen összefüggés van a muzsák egyes neve és a róluk címzett énekek közt; milyen esztétikai elv szerint vázolja a költő a leíró részleteket; mik a hátráltató körülmények a műben. Melyik hívja fel ezek közül leginkább érdeklődésünket s miben különböznek ezek a hátráltató körülmények azoktól, melyeket a drámaírók műveiben az iskolában vagy a színpadon megfigyeltek; milyen poetikai műfajhoz sorolandó a «Hermann und Dorothea»: epikus idyll-e, vagy eposz, idyllikus avagy polgári eposz?

Különösen az utolsó kérdés nagyon termékeny. Anélkül, hogy a tudományos vita körébe tartozó elméletekkel praëjudikálnánk a tanulók ítéletének, az ő a mű részeibe és egészébe való elmélyedésüktől kell elvárunk a kérdés megnyugtató megoldását. Lesznek növendékek, akik hivatkozni fognak arra, hogy az egész cselekmény néhány órányi időközben játszódik le, hogy a béke áldásainak örvendő, csöndes elvonultságban élő lakossága egy kisvárosnak, a kisvárosi élet boldogsága a tárgya a költeménynek, hogy az országúton elvonuló, a háború által hazájától megfosztott kivándorlók tömege hatásos ellentétképpen csak a «*beatus ille qui procul negotiis*» életelvet követő szereplők boldogságának éreztetésére szolgál. Ezek idillt látnak a költeményben. Mások rámutatnak az eposzi apparátusra, melyből épen csak a csodás elem hiányzik, ezt is pótolja azonban az isteni gondviselésbe vetett hite a szereplőknek, rámutatnak arra a körülményre, hogy a háborús világban egy polgárcsalád életét is nagy-szerűvé, hősi önfeláldozásra képessé teszi a nagy idők szelleme.

Ezek polgári eposzt látnak Goethe remekművében. Ennek a mindenképpen üdvös iskolai vitának eldöntése individuális. A tanár pædagogiai tapintatára van bízva. Individuális dolog, a mint a felmerülő kérdések mennyisége és minősége is az. Ez teljesen *egyéni* szempont a «Hermann und Dorothea» tárgyalásában.

Dr. HARMOS SÁNDOR.

FILOZÓFIA A KÖZÉPISKOLÁBAN.

(Harmadik közlemény.)

II.

8. Az előzőkben kifejtettük, mit értünk azon, hogy az egyes tárgyak tanítása filozófiai szellemű legyen, az egész oktatásban a filozófia mint tanításelv szerepeljen: a tanuló az egyestől egyetemes nézőpontokhoz és összefüggéshez emelkedjék. Így az egyes tudásterü-

letek elengedhetetlen szükségleteként tűnik fel előtte a filozófiai gondolkozás. Az egyes tárgyakból kiemelkedő egyetemesebb, mondjuk filozófiai alapfogalmak egybekapcsolása, a tények és értékek természetére vonatkozó, elszórta megismert alapelvek rendszerbe foglalása, egységesítése a külön filozófiai propedeutika feladata.¹⁾ Így megérti az ifjú, hogy a filozófia azon nagy egyetemes kérdésekkel foglalkozik, melyek az ismerés egyes területeiből nőnek ki, s hogy az ezekről való egységes, ellenmondás nélküli felfogás a harmonikus világnézet; ez a legalkalmasabb eszköz arra, hogy eltűnjék a köztudatból a filozófia fogalmát oly titokzatosá, sokszor semmitmondóvá tevő kód, másrészt kulturluxussá alacsonyító rosszakarat.

Mielőtt a filozófiai propedeutika közelebbi feladatának, tartalmának és didaktikai formájának kérdéseit tárgyalnók, tekintsük röviden át fejlődését; vizsgáljuk meg, vajjon milyen szerepe volt a külföldi és hazai középiskolák multjában s fontos didaktikai funkciójához képest milyen szerep jut neki a világ középiskoláinak jelenében.

Az újkor elején, a XVI., majd a XVII. században az iskolákban egyetemesen tanított filozófia *Aristoteles* nyomán haladt, majd a XVIII. században helyébe — már könnyen áttekinthető, rendszeres alakja miatt is — *Wolf* rendszere, különösen logikája lépett; ezt ajánlotta iskolai filozófiának Nagy Frigyes s minisztere Zedlitz a gimnáziumok számára. Franciaország filozófiai oktatásában a Port-Royal logikája okozott nagyobb változást a XVII. század második felében. *Kant* hatalmas reformja óta Németországban egy rendszer sem emelkedett egyetemesen elismert iskolai filozófiává; a neohumanizmus ismét felélesztette ugyan az ókori rendszerek tanítását, de alapjában *Kant* óta a filozófia mint egész, zárt rendszer elvesztette iskolaszerű tanító és tanítható jellegét. Csak még *Hegel* rendszere vergődött részben ilyen jelentőségre.² *Herbart* a *Kant*tól számított összes rendszereket (a magáét is) az iskolából kizárja. A logikának $\frac{1}{4}$ évig, a lélektanak

¹ Némelyek szerint nincs szükség külön propedeutikára, ha az egyes tárgyak tanítása filozófiai szellemben történik; szerintük az egész oktatás filozófiai propedeutika. V. ö. *H. Vaihinger*: Die Philosophie in der Staatsprüfung. Berlin 1906. S. 148. *W. Gössgen*: Zum Streite für und wider philos. Propädeutik. (Lehrproben und Lehrgänge. 1904. Heft 78. S. 45—62.) stb.

² L. bővebben *G. Wendt*: Didaktik u. Methodik des deutschen Unterrichts und der philosophischen Propädeutik. 1905. München. S. 130. ff. (Sonderausgabe aus *A. Baumeister's Handbuch der Erziehungs und Unterrichtslehre*. Bd. 3. VII.) — *Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik.* ³ (herg. von *W. Rein*). Langensalza. 1907. VI. B. 799. *Paulsen* cikke.

1/2 évig heti 4 órát és a filozófia történetének 16—20 órát ajánl (fő-
auktorok Platon és Locke) ¹

A porosz 1856. tanításterv a propedeutikát nem mint önálló tárgyat, hanem mint különösen logikát a német tanításával (főképp retorikával) köti össze. Az 1891. tanításterv végleg eltörli s a legszükségesebb filozófiai alapfogalmak tárgyalását az ókori és német irodalmi olvasmányokban előforduló alkalmakra utalja. Ezek pótolják «a gyakran terméketlenül űzött... filozófiai propedeutikát» (die oft unfruchtbar betriebene und als besondere Lehraufgabe hier ausgeschiedene philosophische Propädeutik). Az 1901. kiadott tanításterv a logika és pszichológia főpontjait kívánatosnak tartja a némettanításban. Persze nem sok köszönet van ebben a perszonálunióban!

Magyarországon a jezsuita iskolákban a retorikai tanfolyam után következett a filozófiai három éve, de csak néhány híresebb iskolában skolasztikus tartalommal. A protestánsok a retorikai osztályba szorítottak egy kis filozófiai kurzust. Minthogy a külfölddel aránylag keveset érintkeztek tanáraink, a filozófia tanításának tartalma és formája régi csapású, a filozófiai szellem nehezen mozdul előre. A silány egyetemi viszonyok sem engedtek meg fejlődöttebb tudományos közérzést. Végre az 1806. *Ratio* a pesti egyetem filozófiai karát lényegesen megbővíti s megveti alapját a filozófiai kar önállóságának. A gimnáziumi és filozófiai tanfolyamok pedig egybeolvadni kezdtek, hogy a mai középiskolává fejlődjenek. A hatosztályú gimnázium és a kétéves filozófiai tanfolyam egybeforradása a nyolcosztályos gimnázium. Az utóbbi tanfolyam maradványa az *Entwurf* filozófiai propedeutikája. ² Hogy az *Entwurf* oly nagy súlyt vet a középiskolai filozófiai oktatásra s oly klasszikus utasításokat ad hozzá (S. 175—179.), annak jelentőségét akkor látjuk be igazán, ha meggondoljuk, hogy Hegel idealizmusának bukása után bekövetkező egyetemes filozófiai csőd, a természettudományok ellenszenve a filozófia spekulatív elfordulása ellen épen nem volt alkalmas talaj arra, hogy a középiskolai tanterv kánonjába e megvetett, vagy legalább is nemsokra becsült tárgy felvéteessék, létjoga elismertessék. Hisz Poroszország s a legtöbb német állam ma sem enged teret a filozófiának középiskoláiban, épen az a Németország, mely ex professo filozófikus nemzet, melynek — hogy csak az újabbakat említsük — Fechnerre, Lotzého, Helmholtza, Hartmannja, Paulsene, Euckenje, Wundtja s más egész sereg vezető

¹ *Herbart*: Über den Unterricht in der Philosophie auf Gymnasien. Paedag. Werke. herg. von O. Willmann. II. S. 121. ff.

² *Entwurf* der Organisation der Gymnasien und Realschulen. Wien. 1849. S. 2.

filozófusa volt és van. Németország tanügyi vezetőségei nem látják át ma sem a filozófiai oktatásnak nélkülözhetetlen összefoglaló, egységítő funkcióját, hiába küzdött egy egész tanügyi s tudós tábor a filozófia bevezetése mellett: *Paulsen*,¹ *R. Lehmann*,² *R. Eucken*,³ *Leuchtenberger*⁴ stb.

Nem tudják megértetni, hogy a filozófiai oktatás szükséglete az egyes tárgyakból nő ki, hogy nemcsak az általános műveltség követelménye, hanem a szellemi látókör, a világ és élet egyetemesebb nézőpontból való tekintése, az önállóbb szellemi munkára való nevelés is megköveteli a filozófiai oktatást. Azonban az iskola hiába ellenkezik, lassan mégis kénytelen lesz a nagy világ mindíg általánosabb filozófiai mozgalmával leszámolni; az élet követelménye előbb-utóbb az iskola tanító feladatává válik, amint ezt az iskolák egyetemes története mutatja.⁵

Az *Entwurf* szerint a filozófiai propedeutika célja «a külső világra vonatkozó tapasztalati ismeretek kiegészítése a lelki élet tapasztalásszerű felfogása által; a legáltalánosabb gondolkodásformák összefüggő ismerete mint befejezése az eddigi és mint előkészítése a jövőre szorosabb tudományos tanításnak» (S. 37.) *Bonitz*, akitől való főképp az *Entwurf* idevágó része s ki maga később is foglalkozott a propedeutika kérdésével,⁶ a célnak s a legfelsőbb osztályban két órának erre való kitűzéséhez azt a jelentős megjegyzést fűzi, hogy kívánatos a tapasztalati lélektan és formai logika elé *a filozófiába való bevezetést* előrebocsátani, mely kifejtse a filozófiának mint a többi

¹ Über Vergangenheit und Zukunft der Philosophie im gelehrten Unterricht (Zentralorgan f. d. Interessen der Realschulwesens. 1885.) v. ö. *Rein*-féle paed. enciklopédiában található cikkét.

² Der deutsche Unterricht. 1897. Erziehung u. Erzieher 1901. S. 244—281. Wege und Ziele der philos. Propädeutik. 1905.

³ Was lässt sich zur Hebung der philos. Bildung tun? (Gesammelte Aufsätze. 1903.)

⁴ Die philosophische Propädeutik auf den höheren Schulen. Berlin. 1893.

⁵ Szászország igazgatói értekezlete (Direktorenkonferenz) 1903-ban határozottan állást foglalt a középiskola azon kötelessége mellett, hogy a filozófiába bevezessen a) a logika és pszichologia alapfogalmaiban a propedeutikus tanítás által; b) olvasmányokban s általában a többi tanításban a megfelelő anyag magyarázata által. V. ö. *Rausch*: Philosophische Propädeutik. 1904.

⁶ *Bonitz*: Über die Änderung des Gymnasiallehrplanes für das Lateinische und die philosophische Propädeutik. Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1855. S. 337—389.

tudományokat kiegészítő és befejező tudománynak feladatát és szükségességét (S. 37.). Sőt erre a célra a heti két órát is szaporítani lehet. Egyébként hangsúlyozza (S. 176.), hogy a gimnáziumi filozófiai oktatás még a látszatát is kerülje annak, mintha a pusztá előkészítésnél több volna s mintha a filozófia valóságos studiumát pótolhatná. Továbbá megelégszik azon területekkel, melyek hite szerint a rendszerek vitáin kívül állanak (lélektan, logika). Ezekhez járul a minden tárgy számára érvényes követelmény, hogy a többi tárgyakkal egymást kölcsönösen támogató összefüggésre törekedjenek; így a tanuló a filozófia későbbi alapos tanulásához alkalmas módon serkentetik.

Az *Entwurf* alapján alakult ki a magyar és az osztrák propedeutikai Tanításterv és Utasítás. A mi tantástervünk *szűken* állapítja meg a célt, mikor «a lelki élet főbb jelenségeinek ismeretében» tűzi ki (Tanterv 1899. XVII. 1.). Az osztrák tanításterv és utasítás ma is szóról-szóra az *Entwurf* által megállapított s az előbb már jelzett célt tűzi ki a propedeutikai tanítás feladatául. A gimnáziumok 7. osztályában 1856 óta logikát, a 8-ikban lélektant állapít meg heti 2—2 órában; a tizenkét nagy oldalra terjedő osztrák Utasítások kiválóan becsesek. A propedeutika-tanítás németországi előharcosai előtt is legtöbbször az osztrák tanítástervi állapot s módszeres utasítások lebegnek.*

Nincsen Európában külön filozófiai propedeutika-tanítás a legtöbb német államon kívül Hollandiában, Dániában, Norvégiában, Belgiumban, Oroszországban, Finnországban, Angolországban s az Egyesült-Államokban. Franciaországban a lycée-k *classe de philosophie* osztályában (A és B szekció) 8 és $\frac{1}{2}$ óra, a *classe de mathématiques*-ben (A és B szekció) 3 óra van a filozófiának szentelve. A tanítás anyaga a filozófiai osztályban: bevezetés a filozófiába, pszichológia, esztétikai összefoglalás, logika, erkölcstan, metafizika. Ezenkívül a tanár előírt filozófiai auctorokból négyet választ ki iskolai tárgyalásra. A matematikai osztály filozófiai anyagából hiányzik a rendszeres pszichológia; tárgyai: *Éléments de philosophie scientifique*. *Éléments de philosophie morale*. (Plan d'Études etc. 1909. p. 158., 179.). *Portugáliában* heti $6\frac{1}{4}$ órát szentelnek mind a humanisztikus, mind a reáliskolában a pszichológia, logika, ethika, metafizika alapfogalmainak; vitázásokat is tartanak s a filozófia történetének vázlatát is tanítják; hasonlókép *Spanyolországban* heti 6 órában. *Olaszország* liceumainak 1., 2., és 3. osztályában heti 2—2 órában pszichológia,

* Lehrplan und Instructionen für den Unterricht an den Gymnasien in Österreich 2. Aufl. 1900. S. 266—278.

logika s ethika a propedeutika tárgya. *Görögország* gimnáziumainak 3. és 4. osztályában 1—1 órát fordítanak pszichológiára és logikára, de már a reáliskolában semmit sem. A konstantinápolyi *Zωγράφειον*-nak, nyolc osztályú reálgimnáziumnak tanítástervében a pszichológia a 6. osztályban 2 órával, a logika a 7-ikben 1 órával van képviselve; van politikai ekonómiájuk is. *Svédországban* a VII: 1. és VII: 2. osztályban (A és B szekció) heti 1—1 órával szerepel a logika és a pszichológia. Az *Egyesült-Államok high-school*-jainak a *Committee of Ten* által ajánlott tanítástervében nem szerepel a filozófia propedeutika. Csak a brooklyni (N. J.) felsőbb leányiskolának 5. osztályában heti 5 órában tanítanak pszichológiát és logikát.*

9. Miután a filozófiai propedeutikának multját és jelenét átpillantottuk, áttérünk annak a kérdésnek vizsgálatára, vajjon mi legyen a filozófiai propedeutikának tartalma, mely filozófiai diszciplínák alkalmasak és szükségesek a középiskolai oktatásban? Így külön foglalkozunk a) a filozófiába való bevezetéssel, b) lélektannal, c) logikával, d) ismeretelmélettel, e) ethikával, f) esztétikával, g) a filozófia történetével s megállapítani törekszünk, vajjon ezek közül melyeket s milyen alapelvekkel kell felvennünk a filozófia propedeutikus tanításának tervébe.

a) Már az *Entwurf* ajánlja azt, hogy a propedeutikának lélektani és logikai részét egy Bevezetés a filozófiába előzze meg. Ezen természetesen nem az egyes filozófiai ágak enciklopédikus áttekintését érti, hanem annak megértetését a tanulóval, hogy a hogy a tudományok mellett és fölött, melyekhez a gimnázium az alapot lerakta, egy más, összefoglaló, egységesítő tudomány is szükséges (S. 178.). Az osztrák tanításterv és utasítás egészen elhagyta a Bevezetést; a miénk az első két-három órát szánja az általános bevezetésre. Leghelyesebb, ha a filozófiát az egyes tudományok reális szükségletek kép mutatjuk be; fölosztásának alapvetésévé a *törvény* fogalmát tehetjük, mint ameyl a helyesen vezetett természettudományi s matematikai, másrészt történelmi oktatásból már ugyis ismeretes a tanulók előtt. A természetre vonatkozó tények törvényeinek egységesítésével foglalkozik a 1. természetfilozófia, 2. a normatív törvényekkel a) logika, β) ethika, γ) esztétika. Ilyen alapon magyarázva a filozófia területét, fogalma (a tudományok legfőbb elveinek egységesítése útján keletkezett ellenmondás nélküli felfogás

* Ezen összeállításban a kisebb államokra nézve, melyeknek tanításterve nehezen szereshető meg, *Baumeister*: Handbuch der Erziehungs und Unterrichtslehre (Bd. I. Abth. 2.: Die Einrichtung und Verwaltung des höheren Schulwesens in den Kulturländern von Europa und in Nordamerika) c. műre támaszkodtam..

a világról és az emberről, a tényekről és az értékekről) nem lesz oly titokzatos, mintha egyoldalúan úgy mutatjuk be, mint «az összes létezők végső okaival, magyarázatával foglalkozó tudományt». A filozófiának fogalma s jelentősége a tudományoknak a logikában előforduló felosztásánál még világosabbá s tudatosabbá válik.

b) Már a Bevezetésben rá kell mutatni arra a paradoxonra, hogy *filozófiai* propedeutikát tanulunk s a filozófia területén nem találjuk meg a *pszichológiát*. Rá kell mutatnunk arra, hogy a pszichológia épen oly önálló, egyes tudomány, mint a fizika, csak hogy szorosabb viszonyban áll a filozófia egyes ágaival: a logikával, etikával s esztétikával, sőt a legáltalánosabb szellemi tudomány, mely egyszersmind forrása a többi szellemi tudományoknak. Nem filozófia, hanem ennek elengedhetetlen előismereteit szolgáltatja, igazi bevezetője, propedeutikája. Csak a szélső pszichologizmus hiszi, hogy a pszichológia maga is filozófia; a pszichológia egyes tudomány, mely mint más tudomány az ismerés általános formáit és elveit a filozófiából elfeltételezi. Viszont a filozófia a tudatélet természetéről való felfogásra támaszkodik, ha a lét és érték problémáit kutatja. A pszichológia tárgya a közvetlen, belső, tisztán időben lefolyó élményeknek, tudatfolyamatoknak, mint olyanoknak összessége. Célja ezeket leírni és amennyiben lehetséges, törvényszerűségeiket megállapítani.

Természetes, hogy a lélektanok ez az elméleti körülírása első hallásra kemény beszédnek s talán érdektelennek tűnik fel a középiskolai fül előtt. Minden didaktikai eljárásnak lelke azonban az *érdekeltetés*. Ez a lélektanba való bevezetésnél úgy eszközölhető, hogy egyrészt rámutatunk arra, hogy az emberre nézve nincs fontosabb ismeret, mint épen az emberre vonatkozó, másrészt utalunk arra, hogy a lelki élet ismeretét a gyakorlati s elméleti pályák legtöbbje, mint *cura animarum* föltételezi. Így az *ügyvédnek*, *bírónak* pl. szüksége van a tanuvallomások lélektanára, ismernie kell a szuggesztív kérdéseknek fontosságát (kriminalisztikai alkalmazás); az *orvos* a lelki élet betegségeinek megállapításában s gyógyításában nem nélkülözheti a pszichiatríai ismereteket (egyébként bármely betegség diagnosztikájában fontosak a lelki tényezők); a *tanár* egész működése pszichológián alapszik (pedagógiai alkalmazás); a *művész* a lelki élet ábrázolására törekszik; a *történetíró* s *filológus*nak feladata a múltban lefolyt lelki jelenségek visszaérzése és visszaképzése; a nyelvész a nyelvvel mint lelki képződménnyel foglalkozik; az *anatómus* és *fiziológus* a lelki jelenségekkel kapcsolatos testi elváltozásokat kutatja. Sőt szüksége van *minden embernek* lélektani ismeretre, ha az emberekkel való bánásmódját, pszichikai technikáját tudatossá akarja tenni. A pszichológiai ismeretek ez egyetemes szerepének alkalmas, főképp a

már tanultakból merített példákon való bemutatása eleve biztosítja tárgyunk iránt az érdeklődést. Ezen didaktikai elvnek, az érdekkeltésnek az egész anyagon való keresztülvitele, azaz a gyakorlati étellel s a többi tudománnyal való vonatkozások lehető kiemelése teszi igazán intenzívvé a lélektani oktatást (pl. a zene és színék lélektana, a színtévesztés a vasúti alkalmazottaknál, lélektani kísérletekből a tanulás módjára levonható következtetések: a frakcionális és globális tanulás előnyei s hátrányai stb., stb.).

A következőkben néhány *alapelvet* óhajtunk megjelölni, melyeknek véleményünk szerint mint egyetemes szempontoknak kell végig-húzódniaok pszichológiai oktatásunkon. Ha vannak ilyen alapelvek, melyeket sokszor, ahol csak alkalom nyílik rá, hangsúlyozunk, akkor az egész tanítási anyagon ez egyetemes szempontok bizonyos egy-sége vonul át.

Ilyen első alapelv, hogy a *pszichologia és a természettudományok határait* élesen meg kell vonnunk. Ne adjunk a tanulóknak lélektani fogalmak helyett fiziológiaiakat; a pszichológia nyelvét, mint mindinkább belátjuk, nem cserélhetjük ki az agyfiziológia gagyogásával. Az anatómiai és fiziológiai ismertetéseket a legszükségesebbre kell szorítani: az idegrendszer és érzékszervek szerkezetéhez, egyes érzékterületeknek az agyban való lokalizációjához szükséges anatómiai előismeretek elégségesek. (Mindenesetre a természetrajzi múzeumból a megfelelő érzékszerv- és agyvelőmodelleket újból be kell mutatnunk). Furcsán hat, ha *pszichológiai* tankönyvben hátgerincvelő átmetszetek, orrüregek, nyelvek stb. találhatók. Elég az idegelemeknek s a három, a lelki élet szempontjából legfontosabb érzéknek (szem, fül, általános érzék) képe és ismertetése. Mert a nyelvpapillák bármily pontosan is ismert szerkezetéből ugyan mi következik a pszichikai tények természetére nézve? Csak annyiban szükségesek ezen ismeretek, hogy ez érzetaktus mint már lelki mozzanat megelőzőire, az ingerfolyamatokra (fizika) s az érzékszervekre és idegekre (fiziológia) vonatkoznak. Ott kezdődik csak a pszichológiai, ahol érzettartalomról van már szó. Az érzettannak pl. pszichológiai ténye, hogy a hang- és színérzetek bizonyos szabályszerű sorba rendezhetők, míg a szagérzetek nem. De ezt kizáróan csak a *belső* tapasztalásból tudom, a halló v. látóideg rostvégződéseinek bármily pontos anatómiai ismerete sem tud a legcsekélyebb felvilágosítással sem szolgálni a hang- és színérzetek azon tulajdonságáról, hogy szabályszerű sorba, bizonyos kontinuumbá rendezhetők.*

(Folytatása következik.)

Dr. KORNIS GYULA.

* V. ö. A. Höfler und St. Witasek: Physiologische oder experimentelle Psychologie am Gymnasium? Wien. 1898.